

درس خارج فقه مضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

موضوع کلی: فصل في شرائط الوضوء

تاریخ: ۹ بهمن ۱۳۹۷

موضوع جزئی: شرط دهم؛ رعایت ترتیب

مصادف با: ۲۲ جمادی الاولی ۱۴۴۰

سال تحصیلی: ۹۸-۹۷

جلسه: ۵۵

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

مرحوم سید (ره) در ادامه شرط دهم از شرائط صحت وضو نوشته است: «و لو أخلّ بالترتيب و لو جهلاً أو نسياناً، بطل إذا تذكّر بعد الفراغ و فوات الموالاة و كذا إن تذكّر في الأثناء، لكن كانت نيّته فاسدة، حيث نوى الوضوء على هذا الوجه و إن لم تكن نيّته فاسدة فيعود على ما يحصل به الترتيب و لا فرق في وجوب الترتيب بين الوضوء الترتيبي و الارتماسي»^۱.

به نظر مرحوم سید (ره)، اگر متوضی به ترتیب اخلال کرد و ترتیب در شستن اعضای وضو را رعایت نکرد، هر چند که آن اخلال از روی جهل یا فراموشی باشد، وضو باطل است و این بطلان در صورتی است که بعد از فراغ از وضو و به هم خوردن موالات، متوجه شود [که به ترتیب اخلال وارد کرده است] و همچنین، اگر متوضی در اثناء وضو متوجه شود [که ترتیب رعایت نشده است]، لکن نیت متوضی، فاسد باشد [، یعنی نیت او بر چیزی بوده است که در واقع به آن شکل نیست] چون متوضی وضو گرفتن با آن هیأت [که ترتیب رعایت نشده] را نیت کرده است، ولی اگر نیت متوضی فاسد نباشد [، یعنی وضو را با همان کیفیت واقعی نیت کرده باشد، لکن در تطبیق آن خطا کرده باشد]، وضویش را به نحوی که ترتیب حاصل شود، اعاده می کند و در وجوب رعایت ترتیب، بین وضوی ترتیبی و ارتماسی فرقی نیست.

مقتضای روایات این است که ترتیب بین اعضای وضو باید رعایت شود و اگر اخلالی به ترتیب وارد شد، وضو باطل می شود. مفاد بعضی از روایات با بعضی دیگر از روایات در بعضی مسائل و موارد اختلاف دارند که باید دید بین این دو دسته از روایات چگونه جمع می شود.

مفاد بعضی از روایات این است که اگر متوضی یک عضو را بر خلاف ترتیب شست، باید آن عضوی را که متأخراً شسته دوباره بشوید، مثلاً اگر متوضی هر دو دست خود را بر خلاف ترتیب شست، یعنی ابتدا دست چپ را و سپس دست راست را شست، باید دست راست را دوباره بشوید و سپس دست چپ را بشوید و نمی توان گفت که چون دست راست را شسته است، نیاز به شستن دوباره آن نیست و شستن دوباره دست چپ کفایت می کند، بلکه باید دست راست را نیز مجدداً بشوید. روایات ذیل از جمله این روایاتند:

روایت اول: موثقه ابی بصیر: عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع)؛ قَالَ: «إِنْ نَسِيتَ فَعَسَلْتَ ذِرَاعَيْكَ قَبْلَ وَجْهِكَ فَأَعِدْ غَسْلَ وَجْهِكَ ثُمَّ اغْسِلْ ذِرَاعَيْكَ بَعْدَ الْوَجْهِ؛ فَإِنْ بَدَأْتَ بِذِرَاعِكَ الْأَيْسَرِ قَبْلَ الْأَيْمَنِ فَأَعِدْ غَسْلَ الْأَيْمَنِ ثُمَّ اغْسِلِ الْيَسَارَ وَ إِنْ نَسِيتَ مَسْحَ رَأْسِكَ حَتَّى تَغْسِلَ رِجْلَيْكَ فَاْمَسَحْ رَأْسَكَ ثُمَّ اغْسِلْ رِجْلَيْكَ»^۲.

۱. سید محمدکاظم، طباطبائی یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۳۵.

۲. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۳۵، ص ۴۵۲، ح ۸.

روایت دوم: مرسله شیخ صدوق (ره): مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ قَالَ: رَوَى فِي حَدِيثٍ آخَرَ فِيمَنْ بَدَأَ بِغَسْلِ يَسَارِهِ قَبْلَ يَمِينِهِ: «أَنَّهُ يُعِيدُ عَلَى يَمِينِهِ ثُمَّ يُعِيدُ عَلَى يَسَارِهِ»^۱.

کلام مرحوم سید (ره) که نوشته است: «فیعود علی ما یحصل به الترتیب»، اطلاق دارد و شستن دست چپ به تنهایی را در صورت عدم رعایت ترتیب نیز شامل می‌شود، یعنی اگر شخص نخست دست چپ را شسته باشد و بعد از آن دست راست را شسته باشد، باید وضوی خود را اعاده کند تا ترتیب حاصل شود و برای حصول ترتیب نیاز نیست که دست راست را نیز مجدداً بشوید، بلکه شستن دست چپ به تنهایی کفایت می‌کند، لکن دو روایت مذکور، بر این دلالت دارند که در صورت عدم رعایت ترتیب بین شستن دست‌ها، دست راست نیز باید مجدداً شسته شود.

مشهور معتقدند که در فرض مذکور، شستن دست چپ به تنهایی، برای حصول ترتیب کفایت می‌کند و نیازی به شستن مجدد دست راست نیست.

مرحوم صاحب جواهر (ره) نوشته است: «حصول الترتیب بإعادة غسل ما حقه التأخیر من غیر حاجة الى إعادة غسل السابق هو الذی صرح به المصنف و العلامة و الشہید و غیرهم من المتأخرین، بل لا أجد فیہ خلافا»^۲.

معنای کلام مرحوم صاحب جواهر (ره) این است که در صورت عدم رعایت ترتیب در شستن دست‌ها، شستن مجدد دست چپ کافی است و نیازی نیست که متوضی دست راست را نیز دوباره بشوید.

کلام مرحوم صاحب جواهر (ره)، همان بیان مشهور است.

ادله مشهور بر کفایت شستن عضوی که حق این بوده است که در شستن، متأخر باشد:

اولاً، حصول ترتیب فقط با شستن دست چپ محقق می‌شود لذا نیازی نیست که دست راست نیز مجدداً شسته شود؛

ثانیاً، روایاتی وارد شده‌اند که بر خلاف مفاد دو روایتی که به آنها اشاره شد، بر کفایت شستن دست چپ دلالت دارند که روایات ذیل از آن جمله‌اند:

روایت اول: موثق ابن ابی یعفور: عَنْ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع)؛ قَالَ: «إِذَا بَدَأْتَ يَسَارَكَ قَبْلَ يَمِينِكَ وَمَسَحْتَ رَأْسَكَ وَرَجْلَيْكَ ثُمَّ اسْتَيْقَنْتَ بَعْدَ أَنَّكَ بَدَأْتَ بِهَا غَسَلْتَ يَسَارَكَ ثُمَّ مَسَحْتَ رَأْسَكَ وَرَجْلَيْكَ»^۳.

روایت دوم: عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) فِي حَدِيثٍ تَقْدِيمِ السَّعْيِ عَلَى الطَّوَّافِ؛ قَالَ: «أَلَا تَرَى أَنَّكَ إِذَا غَسَلْتَ شِمَالَكَ قَبْلَ يَمِينِكَ كَانَ عَلَيْكَ أَنْ تُعِيدَ عَلَى شِمَالِكَ»^۴.

کیفیت جمع بین دو دسته روایات مذکور

دو راه برای جمع بین دو دسته روایات مذکور، وجود دارد:

راه اول، اینکه روایات دسته اول [که در آنها به شستن دست راست امر شده بود] بر موردی حمل شود که متوضی دست راست را بعد از دست چپ نشسته باشد که در این صورت، نخست باید دست راست را بشوید و بعد از آن دست چپ را بشوید.

۱. همان، ص ۴۵۳، ح ۱۰.

۲. محمد حسن، نجفی [صاحب الجواهر]، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲، ص ۲۴۸.

۳. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۳۵، ص ۴۵۴، ح ۱۴.

۴. همان، ص ۴۵۱، ح ۶.

راه دوم، اینکه مشهور از روایات دسته اول اعراض کرده‌اند چون نظر مشهور، مبنی بر کفایت شستن دست چپ بر اساس روایات دسته دوم [روایات دال بر کفایت شستن دست چپ] است و با توجه به اینکه اعراض مشهور موجب وهن روایت است [، بر خلاف نظر مرحوم آیت الله خویی (ره) چرا که وی اعراض مشهور را موجب وهن روایت نمی‌دانسته است]، دسته اول روایات کنار گذاشته می‌شوند.

کلام صاحب جواهر (ره) در رد راه حل اول

مرحوم صاحب جواهر (ره) بعد از ذکر روایت مرسله مرحوم شیخ صدوق (ره) نوشته است: «و لعل المراد أنه إن ذكر قبل غسل يمينه، غسل يمينه ثم غسل يساره و إن ذكر بعد غسل يمينه، لم يكن عليه سوى غسل يساره... و إن كان لو لا ظهور عدم المخالف في هذا الحكم لأمكننا المناقشة فيه أخذا بإطلاق ما سمعت من الأخبار، سيما مع اشتغالها على لفظ الإعادة التي كادت تكون كالصريح في حصول الغسل لهما معا و إلا لم يصدق لفظ الإعادة»؛ و شاید مراد این باشد که اگر متوضی قبل از شستن دست راستش متوجه شود، باید نخست دست راستش را بشوید و سپس دست چپش را بشوید و اگر بعد از شستن دست راستش یادش آمد، جز شستن دست چپ چیزی بر عهده او نیست... و اگر ظهور عدم مخالف در این حکم نبود [، یعنی اگر قول مشهور، مبنی بر کفایت شستن دست چپ و حمل روایات دسته اول بر فرض عدم شستن دست راست نبود]، ممکن بود که در این حکم مناقشه شود زیرا کلمه «اعاده» در لحن روایت آمده است زیرا لفظ «اعاده» به منزله تصریح به این نکته است که گویا هر دو دست با هم شسته شده‌اند و گرنه لفظ «اعاده» صادق نبود.

پس به نظر مرحوم صاحب جواهر (ره)، حمل اول، صحیح نیست چون در روایت، کلمه «اعد» آمده است و این کلمه حاکی از این است که متوضی دست راست نیز شسته بوده است لذا امام (ع) فرموده است که شستن آن را اعاده کن. بنابراین، حمل دسته اول بر موردی که شخص دست راستش را بعد از دست چپ نشسته است، با لحن روایات سازگار نیست. بنابراین، تنها راه حلی که وجود دارد، این است که گفته شود که اعراض مشهور از روایات دسته اول دلیل بر این می‌شود که روایات دسته اول کنار گذاشته شوند و به روایات دسته دوم که بر کفایت شستن دست چپ دلالت دارند، تمسک شود زیرا شاید مشهور ادله دیگری نیز داشته باشند.

«الحمد لله رب العالمين»